

MARI KÄYHKÖ

”Vieraus omassa päässä”

Luokkanousu elettyinä kysymyksenä

Kouluttautumalla saavutettua sosiaalista liikkuvuutta ja luokkanousua pidetään yhteiskunnassamme tavoiteltavana ideaalina. Mediassa esitetään tarinoita yksilöistä, jotka ovat tehneet ”luokkahypyn” tai ”luokkaloikan”. Näissä (sankari)tarinoissa koulutuksellisesti menestyneiden työläistäustaisten ihmisten luokkasiirtymä kuvataan vaivattomana ja suoraviivaisena kulkuna yhteiskuntaluokasta toiseen. Ruotsista tuodussa *klassresa*- eli luokkaretkiretoriikassa luokkasiirtymä esitetään puolestaan kevyenä ”retkeilynä” tai ”matkailuna”. Tyypillistä mediateksteille ja puhetavoille on myös se, että työläistäustaisten yliopistokoulutus oletetaan monesti välineellisenä toimintana, jonka ensisijaisena tavoitteena on halu paeta juuriaan ja tulla keskiluokkaiseksi¹. Tätä ilmentää myös se, kuinka kouluttautumisesta puhutaan ”tikapuiden kiipeämisen”, ”kurkottelun” tai maailmasta toiseen ”ponnistamisen” kielikuvilla. Puhetapoja lävistävät keskiluokkaiset oletukset ja maskuliiniset uranousun ja kilvoittelun ihanteet².

Luokkanousun kokemuksia on monenlaisia, mutta itseäni työläistäustaisten yliopisto-opettajanaisten (ja aiemmin yliopisto-opiskelijoiden) luokan kokemuksia tutkineena on häirinnyt tapa, jolla sosiaalisesta liikkuvuudesta puhutaan³. Tutkimieni naisten kouluttautumisen ensisijaisena tavoitteena ei ole ollut halu paeta omia juuriaan, raivoisa pyrkimys päästä eroon kasvuympäristönsä ihmisistä ja tehdä itsestä keskiluokkainen, mistä esimerkiksi ranskalainen, työläistäustainen kirjailija Édouard Louis kirjoittaa hienovireisesti omakohtaisissa teoksissaan⁴. Suomalainen ja ranskalainen yhteiskunta eroavat toisistaan. Tutkimani työläistäustaiset yliopisto-opettajanaiset eivät ole eläneet samankaltaisessa köyhyydessä ja näköalattomassa kurjuudessa kuin mistä Louis kirjoittaa, vaikka jotkut heistä ovatkin kokeneet kodin ilmapiirin ahtaana ja tukahduttavana.

Kysymys on myös sukupuolesta. On osin naistapaista, että kouluttautumista ei ajatella välineellisesti. Tutkimukseni naiset eivät ole tehneet suunnitelmallista irtiottoa kasvuympäristöstään tai omaksuneet jo varhain päämäärätietoista pyrkimystä yliopistokoulutukseen, saati akateemiselle uralle. Niin väitöskirjatutkijaksi hakeutumista kuin yliopistoon töihin tulemistakin luonnehtivat puheet sattumanvaraisista päätöksistä ja ajautumisesta⁵. Naiset ovat ilman suurta suunnitelmaa hiukan huomaamatta liukuneet keskiluokkaiseen maailmaan lukemisharrastuksen,

hyvän koulumenestyksen ja kasvuympäristöstä eriytyvien intressien myötävaikutuksella:

”Nois opiskelujen hakemisessaki mul on sellanen tunne, et mä jotenki vaan ajaudun, et mä en varsinaisesti tehny mitään päätöksiä, et nyt alan tekemään tästä ja nyt alan opiskelemaan tätä tai nyt jotakin, jotta saisin taas sit jotakin. Et jotenki vaan on vähän semmonen tunne, et on menny kaikki vaan jotenki miten on menny.”

”[Kouluttautumisen taustalla on] halu haastaa itteeni, et mä itseäni ruoskin [naurahtaa], tai siis mä haluun haastaa itteeni. Tai kehittää. Jotenki, et mennään vähän vaikeimman kautta, niin et ei mul mitään päämäärää oo ollu. Ei ikinä ois aateltu, et joksku [yliopiston]lehtoriks rupeis.”

Sosiaalisesta liikkuvuudesta puhutaan useimmiten kapeasti ja kliinisesti meritokraattisena ja rationaalisena yksilön projektina, jossa kyvykäs yksilö tarttuu tarjolla oleviin mahdollisuuksiin. Keskusteluista on siivottu pois eletty elämä, tunteet sekä sosiaaliset sidokset, joissa yksilö elää, samoin minäpohdinnat, joihin työläistäustainen yksilö voi ajautua, sillä hänelle yliopistokoulutuksessa ei ole kyse vain kouluttautumisesta. Yliopistokoulutus voidaan ajatella toisin tekemisenä, lähtemisenä ja läheisten silmissä myös jättämisenä. Elämismaailmat – tavat olla ja elää – alkavat eriytyä, etääntyä ja haljeta. Yhteinen jaettava vähenee, vaikka elämänhistoriat ja arjet osin kietoutuvat yhä toisiinsa.

Erilaiset todellisuudet

Omille teilleen lähteminen voi tahattomastikin sotkea perhesuhteita ja laittaa ne epäjärjestykseen. Vanhemmille lapsen uusi maailma – kuin rinnakkaistodellisuus – on tavoittamattomissa. Ei ole yhteistä kieltä, eikä pääsyä toisen todellisuuteen. Tyypillistä on aiheiden väistely ja vaikeneminen, puolin ja toisin. Pinnan alla on monenlaista ääneen lausumatonta: hämmennystä, hiljaista ylpeyttä ja luopumista.

”Isä on sanonu, tai mä oon muualta kuullu jälkikäteen, että hän oli itkeny sitä, että hän ei tiedä miten puhua omalle lapselleen, ja se on ollu sydäntäsärkevää.”

”Sit mä yritin viime kesänä, et ne [vanhemmat ja sisarukset] ois tullu tonne Tieteitten talolle kuuntelee mua, ei niist kukaan tullu. Et kyl mä oon siinä seurakunnas [perheessä] semmonen kummajainen. Sit mä oon aatellu, että ollaanpa hiljaa.”

Akateemisuus on sidottua keskiluokkaisuuden tuottamiseen. Työläistäustaisen yksilön yliopistokoulutus voidaan nähdä muodonmuutoksena, uudelleensosiaalisatona, johon sisältyy myös vanhasta poisoppiminen⁶. Kotimaailman piirissä yliopistokoulutus puolestaan merkitsee yksilön ja potentiaalisesti myös tahraa hänet. Akateemisesti koulutetut muuttuvat kotimaailman ihmisten silmissä osin muukalaisiksi: he ovat tuttuja mutta samalla yhtäkkiä vieraita. Heidät aletaan nähdä muuttuneina ja outoina kummajaisina. Kutsua suvun naisten perinteiselle marjareissulle ei enää tule. ”Et on tapahtunut jotain, joka tekee musta jotenkin sellaisen ufon.” Se, että yksilö haluaa jotain muuta kuin vanhempansa, voidaan kokea myös petturuutena. ”Joulupöydässä vanhemmat moittivat ’niitä dosentteja’ eivätkä tajua, että minä istun siinä vieressä. Oma lapsi. Dosentti.” Kouluttautuminen ei vain ”vapauta” työläistäustaisia yksilöitä ja pura koulutuksen sosiaalista periytymistä vaan myös potentiaalisesti luo odottamattomia jännitteitä ja sosiaalista etäisyyttä perheen sisälle⁷.

”Et siinä on vähän ristiriitaa, että mä en, itse en tunne, että olisin pyrkiny johonki tämmöseen parempaan asemaan elämässä, mut sitte kuitenkin ulkopuolisten silmissä ehkä näyttää siltä, et tämmönen muutos on tapahtunu.”

Kielikuviin luokkaliikkuvuudesta ”tikapuiden kiipeämisenä”, ”ponnistamisena” ja ”ylöspäin kurkotteluna” rakentuu ajatus työväenluokkaisen ja keskiluokkaisen maailman hierarkkisesta järjestyksestä. Yksilö siirtyy – nousee – kulttuurisesti alemmaksi määrittelystä (työväenluokkaisuudesta) kasvu ympäristöstä kohti kulttuurisesti tavoiteltavaa ja arvostettua (keskiluokkaista) maailmaa. Kuten aiemmin totesin, tutkimukseni naisten itseisarvoisena tavoitteena ei ole ollut sosiaalinen nousu. Hyvin yhdenmukaisesti he kieltäytyvät asettumasta kotimaailman ihmisten yläpuolelle. Heillä on tarve todistaa läheisilleen, ettei kouluttautuminen ole tehnyt heistä sen parempia kuin kotimaailman ihmiset, kuten asia helposti väärinymmärretään. Yleisemminkin he jättävät mielellään kertomatta ihmisille meriittinsä; että työskentelevät yliopistossa, ovat tohtoreita ja osa dosentteja. ”Väistelen sitä, et jos joku kysyy, että mitä teen. Koska ei koskaan voi tietää, mistä suunnalta joku hyökkää, ja saa jonkunlaisen ryöpytyksen niskaan.” Työläistäustaisille yksilöille kouluttautuminen on yhdistelmä paitsi saavuttamista myös syyllisyyttä, potentiaalista menettämistä ja tahatonta juurien pettämistä⁸.

Myös arkisessa kanssakäymisessä kotimaailman ihmisten kanssa tutkimukseni naiset kokevat velvollisuudekseen akateemisuuden kätkemisen ja kouluttautumisen

tuottamien erojen neutraloinnin. Tunnetyötä tekemällä he suojelevat läheisiään ja pyrkivät ennakoimalla estämään kiusalliset tilanteet:

”siellä [kotona] sitte karsii ne vähätkään sivistyssanatyypiset, mitkä puheeseen saattaa lipsahtaa, ni oikein tarkkana on, ettei käytä mitään abstrakteja sanoja tai mitään sentyyppisiä, että sulautuis siihen joukkoon ja ne ei nolostu siitä, jos ne ei tiedä, vaikka mikä joku diskurssi on.”

Naiset ovat lojaaleja kotimaailman ihmisille. Omassa arjessa maailmat on kuitenkin opittu pitämään toisistaan erillään, vaikka ne yksilössä itsessään yhdistyvätkin.

Luokkamatkailija välitilassa

Luokkamatkailijan elämä saavutettuine meriitteineen voi näyttää ulkoapäin katsoen keskiluokkaiselta. Työläistäustainen yksilö ei kuitenkaan yhtäkkiä yliopiston ovista sisään astuttuaan tai edes tutkintotodistuksen saatuaan muutu kokemuksellisesti keskiluokkaiseksi. Tunnusomaista etenkin niille, jotka haluavat säilyttää yhteyden kotimaailmaansa, on kokemus kulttuurisessa välitilassa, limbossa, elämisestä. Yksilö kokee kuuluvansa yhtä aikaa kahteen eri arvostukseen ja periaattein toimivaan kulttuuriseen maailmaan. Kotimaailmassa hän kokee olevansa (liian) akateeminen ja akateemisessa maailmassa tietää juurensa.

”Jää sellaseen outoon välitilaan. On vieras siellä ja vieras täällä.”

”[K]okee sen vierauden tunteen omassa päässään. Olipa missä hyvänsä.”

Kulttuurinen kaksikielisyys, hybridiys, on myös resurssi. Luokkaakin tarkastellut, jo edesmennyt amerikkalainen feministi bell hooks puhui ”moniäänisyydestä yksilössä”⁹. Kahdessa maailmassa yhtä aikaa eläminen tuottaa omanlaisensa position katsoa, nähdä ja tietää. Tätä kutsutaan kaksoistietoisuudeksi, kahdenlaisiksi linseiksi katsoa maailmaa ja asettua erilaisten ihmisten asemaan¹⁰. Tutkimieni yliopisto-opettajanaisten tausta näkyy myös esimerkiksi heidän tutkimusintresseissään. Heistä monien tutkimus painottuu varsin konkreettisiin ”oikean elämän” kysymyksiin. He ottavat etäisyyttä yliopistomaailman itsetarkoitukselliseksi koettuun yliviritettyyn teoreettisuuteen ja tietoisien vaikeatajuiseen, elitistiseksi koettuun kielenkäyttöön.¹¹

Sosiaaliseen nousuun liitetään usein myös oletus siitä, että yksilö haluaa putsata itsensä kaikesta vanhasta niin sisäisesti kuin ulkoisesti. Ihminen ei kuitenkaan kouluttaututtuaan yhtäkkiä nollaudu ja tyhjene kaikesta eletystä. Luokkaa ja mennyttä on niin halutessaankin vaikea paeta, koska luokka osana minuutta elää yksilössä menneen ja nykyisen vuoropuheluna. Luokka ei ole vain jotain yksilön ulkopuolista tai ulkokohtaista (kuten tutkinnot tai status), vaan se elää yksilössä.¹² Tutkimukseni naiset kertovat,

kuinka he yhä – vuosien ja vuosikymmenienkin jälkeen – aika ajoin katsovat omaa elämäänsä kuin jonkun toisen. Oma CV voi tuntua vieraan ihmisen ansioluettelolta:

sunut ja musta tää tuntui kauheen vieraalta, että sanotaan titteli ekana.”

”Huomasin eilen LinkedInissä erään puolitutun henkilön päivivityksen väitöskirjaprojektistaan. Tunsin välittömästi syvää ihailua ja kunnioitusta häntä kohtaan. Ajattelin, että hänen täytyy olla todella fiksu ja älykäs, kun on noin mittavan työn äärellä. Ensireaktio oli niin vahva, että en muistanut hetkeen ollenkaan tehneeni itse väikkäriä, ja sitten kun muistin, en millään pystynyt hahmottamaan ja paikantamaan itseäni samalle kentälle. Tästä ristiriidasta syntyy todella vahva dissonanssi tai mielen jakautumisen olo. Oma väikkäri- ja tutkimustyö on kuin kaukainen tarina, jonka päähenkilöllä on sama nimi kuin minulla, mutta katselen itse tarinaa etäältä ja pidän sitä oikeastaan fiktiona.”

”Mut esiteltiin [kansainväliselle vieraille] tohtori Kirsinä. Mä olin siinä, et ai niin, niin onkin. Mä en oo omak-

Luokkaliikkuvuuden monet ulottuvuudet ja jäljet yksilöiden sisäisine taisteluineen jäävät piiloon, koska sosiaalisesta noususta puhutaan usein kapeasti yksilösuorituksena ja erilaisina saavuttamisina. Luokkanousu elettyinä kysymyksenä on elämänmittainen ja affektiivinen prosessi, jossa ei ole paluuta vanhaan eikä välttämättä päätepidettyä. Se on ulkopuolisuuden kokemuksia tuottava ja emotionaalisesti yksinäinen polku loputtomine mielensisäisine pohdintoineen: Kuka minä olen, olen ollut ja haluan olla? Mikä on paikkani ja mihin kuulun? Tärkeää olisi ymmärtää luokkaliikkuvuus monikerroksisena, sukupuolittuneena (ja muutoinkin intersektionaalisena), monin tavoin eri elämänpiireissä sisäisesti elettyinä ja koettuna kysymyksenä.

Viitteet

- 1 Ks. myös Lawler 2000; Loveday 2015.
- 2 Useat tutkijat ovat kritisoineet oletusta siitä, että työläistäustaisen yksilön – ja etenkin naisen – yliopistokoulutustumisen taustalla olisi välineellinen pyrkimys sosiaaliseen liikkuvuuteen; halu paeta taastaansa ja tulla keskiluokkaiseksi (esim. Lehmann 2009; Loveday 2015).
- 3 Tämän puheenvuoron aineistolainaukset ovat työläistäustaisia yliopisto-opettajanaisia koskevasta aineistosta, joka on tuotettu kollektiivisella muistelutymetodilla (ks. Käyhkö 2021). Aineisto koostuu 12 Itä-Suomen yliopistossa työskentelevän tai työskennelleen naisen arkisista luokan kokemuksista. Olen käyttänyt aineistoa *Sociologia*-lehden artikkelissa (Käyhkö 2020; ks. myös Käyhkö (ilmestyy)).
- 4 Esim. Louis 2023.
- 5 Ks. tarkemmin Käyhkö 2020.
- 6 Esim. Walkerdine 2003, 244–245.
- 7 Ks. esim. Käyhkö 2017.
- 8 Morley 1997, 114; myös Lehmann 2009, 632.
- 9 hooks 1989, 16.
- 10 Esim. Mahony & Zmroczek 1997, 5.
- 11 Ks. tarkemmin Käyhkö (ilmestyy).
- 12 Esim. Lawler 1999, 3, 17.

Kirjallisuus

- hooks, bell, Choosing the margin as a space of radical openness. *Framework*. Vol. 36, 1989, 15–23.
- Käyhkö, Mari, Keinumista kahden mailman välissä. *Sociologia*. Vol. 54, No. 1, 2017, 6–22.
- Käyhkö, Mari, ”Osaanko mä olla tarpeeksi yliopistollinen?” Työläistäustaiset yliopisto-opettajanaiset ja luokan kokemukset. *Sociologia*. Vol. 57, No. 1, 2020, 7–25.
- Käyhkö, Mari, Muistelutymenotelmä. Teoksessa *Tutkiva mielikuvitus. Luovat, osallistuvat ja toiminnalliset tutkimusmenetelmät yhteiskuntatieteissä*. Toim. Sanna Rynnänen & Anni Rannikko. Gaudeamus, Tampere 2021, 215–241.
- Käyhkö, Mari, ”Sosiaalista nousua en oo miettiny”. Työläistäustaiset yliopisto-opettajanaiset, yliopistotyö ja eletty luokka. Teoksessa *Koulutus ja yhteiskuntaluokka. Kasvatussosiologian vuosikirja IV*. Toim. Janne Varjo, Mira Kalalahti & Heikki Silvennoinen, Tampere University Press, Tampere (ilmestyy).
- Lawler, Steph, ”Getting Out and Getting Away”: Women’s Narratives of Class Mobility. *Feminist Review*. Vol. 63, No. 1, 1999, 3–24.
- Lawler, Steph, Escape and Escapism: Representing Working-class Women. Teoksessa *Cultural Studies and the Working-Class*

- Subject to Change*. Toim. Sally Munt. Cassell, London 2000, 113–128.
- Lehmann, Wolfgang, Becoming Middle Class: How Working-Class University Students Draw and Transgress Moral Class Boundaries. *Sociology*. Vol. 43, No. 4, 2009, 631–647.
- Louis, Édouard, *Muutos: metodi* (Changer: méthode, 2021). Suom. Lotta Toivanen. Tammi, Helsinki 2023.
- Loveday, Vik, Working-Class Participation, Middle-Class Aspiration. Value, Upward Mobility and Symbolic Indebtedness in Higher Education. *Sociological Review*. Vol. 63, No. 3, 2015, 570–588.
- Mahony, Pat & Zmroczek, Christine, Why class matters. Teoksessa *Class matters. Working-class women’s perspectives on social class*. Toim. Pat Mahony & Christine Zmroczek. Taylor & Francis, London 1997, 1–8.
- Morley, Louise, A Class of One’s Own: Women, Social Class and the Academy. Teoksessa *Class Matters. Working-Class Women’s Perspectives on Social Class*. Toim. Pat Mahony & Christine Zmroczek. Taylor & Francis, London 1997, 109–122.
- Walkerdine, Valerie, Reclassifying Upward Mobility: Femininity and the Neo-liberal Subject. *Gender & Education*. Vol. 15, No. 3, 2003, 237–248.